

ІСТОРІЯ МИСТЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 001.81:37(09)(477)

Л. Й. ПРОЦІВ

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ: НОВІ ВИМІРИ ПІЗНАННЯ

Проаналізовано методологічні підходи до вивчення історії педагогіки. Розкрито теоретичні основи вивчення музичної педагогіки в Україні на різних етапах розвитку. Вказано на необхідність пошуку нових вимірів у пізнанні історії української музичної педагогіки. Обґрунтовано метаісторичний підхід до вивчення історії музичної освіти та педагогічної думки в Україні, який розширює можливості традиційної методології і дає можливість трактувати хід музично-педагогічного розвитку як становлення особистості, що є смислом історії.

Ключові слова: історія педагогіки, історія музичної педагогіки, історичний розвиток, інваріантні структури, метаісторія.

Л. И. ПРОЦИВ

ИСТОРИЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В УКРАИНЕ: НОВЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ПОЗНАНИЯ

Анализируются методологические подходы к изучению истории педагогики. Раскрываются теоретические основы изучения музыкальной педагогики в Украине на разных этапах развития. Доказывается необходимость поиска новых измерений в процессе познания истории украинской музыкальной педагогики. Осуществляется попытка обоснования метаисторического подхода к изучению истории музыкального образования и педагогической мысли в Украине, который расширяет возможности традиционной методологии и дает возможность трактовать ход музыкально-педагогического развития как становление личности, что является смыслом истории.

Ключевые слова: история педагогики, история музыкальной педагогики, историческое развитие, инвариантное структуры, метаистория.

L. Yo. PROTSIV

HISTORY OF UKRAINIAN MUSIC PEDAGOGY: NEW DIMENSIONS AND COGNITION

The article deals with the methodological approaches to the study of the history of pedagogy. The theoretical foundations of the study of music education in Ukraine at various stages of the development are revealed. The author demonstrates the need of searching new dimensions in the process of history of music pedagogy cognition. The substantiation of met historical approach to the study of the history of music and pedagogical thought in Ukraine is carried out in the article, which enhances the traditional methodology and provides an opportunity to interpret the course of musical and pedagogical development as identity formation, which is a core of history.

Key words: history of pedagogy, history of music pedagogy, historical development, invariant structures, metahistory.

Початок III тисячоліття знаменується неспинним розвитком інформаційно-комунікативних технологій, розширенням техногенного середовища, комерціалізацією буття людини. Разом з тим помітною є духовна та соціальна криза в суспільстві. Науково-технічний процес, ідеї глобалізації, які нівелюють цінність людської особистості, призвели до того, що від людини «сьогодні залежать не тільки форма та якість буття, а й саме буття як таке» [3, с. 257].

Сучасні зміни в гуманітарній сфері призвели до переосмислення ієрархії рівнів буття людини, а отже, і способів його осягнення, визнання неспроможності традиційних форм мислення, вичерпування можливостей методологоцентризму щодо «смыслежиттєвого усвідомлення суцього». Логос чи Софійність? Що повинно стояти в основі пізнання?

У результаті активних пошуків методологія історичної та історично-педагогічної науки зазнала значних змін. Арсенал цих галузей знань збагатився підходами, які раніше не використовувалися в науковій практиці. Для сучасного методологічного мислення стало характерним заперечення лінійного детермінізму, відхід від традиційної гносеології, зорієнтованість на пошук нових вимірів пізнання історії педагогічної думки та освітньої практики.

Методологічні підходи до вивчення історії педагогіки висвітлюються у працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Є. Більченко, М. Богуславський, Л. Ваховський, А. Джуринський, Н. Дічек, А. Овчінніков, О. Сухомлинська, Є. Ямбург та ін.

Теоретичні основи мистецької освіти досліджуються в працях Л. Масол, С. Миропольської, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Шевнюк, О. Щолокової. Історія музичної педагогіки простежується в наукових та навчально-методичних роботах В. Адішева, С. Горбенка, С. Михайличенка, О. Ніколаєвої, О. Ростовського, С. Уланової, В. Черкасова, В. Шульгіної та ін.

Незважаючи на чисельність наукових робіт, методологія історії вітчизняної музичної педагогіки окремо не розглядалась, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – висвітлити сучасні методологічні пошуки у процесі вивчення історії педагогіки, обґрунтувати метаісторичний підхід до пізнання історії музичної педагогіки в Україні.

«Методологічний синтез» (І. Ковальченко), «плюралізм методологій» (І. Чуприна), «період методологічного вільнодумства» (А. Овчінніков), поліпарадигмальний підхід – такими поняттями характеризується сучасне поле педагогічного пізнання.

Відхід від марксистської наукової парадигми зумовив актуалізацію нових концепцій та методологічних основ розвитку історично-педагогічних знань. Поширеним став, зокрема, аксіологічний підхід, який сприяє реалізації можливості, закладеної «в науково відрефлексованому історично-педагогічному досвіді», може «слугувати ціннісно-смысловим орієнтиром, методологічною основою для вироблення критеріїв оцінного відбору, цілеспрямованого формування в педагогічній реальності тих процесів, систем, технологій, моделей, котрі є найбільш перспективними в контексті розвитку вітчизняної та світової педагогічної культури» [4, с. 66]. Незаслужено відкинутим став конкретно-історичний підхід, натомість «другого народження» зазнав підхід антропологічний.

Актуалізацію аксіологічного підходу підтверджує Є. Ямбург: «Торкаючись ціннісних основ освіти, ми вступаємо на поле культурно-історичної педагогіки, яка несе всю повноту відповідальності за цілісність та цінність освіти, виконуючи синтезуючу і смислотворчу функції» [9, с. 5].

Культурно-історична педагогіка тлумачить зміст освіти через призму ціннісної вертикалі, адже вона синтезує культуру, наукові знання та духовний досвід людства. Однак ця педагогіка «не тільки концентрує свою увагу на висотах людського духу, а й прагне укріпити основи достойного повсякденного людського існування» [9, с. 9]. Вона існує на межі філософської антропології, беручи на озброєння разом з іншими досвід «прозріння та інтуїції» як методи культурно-історичної педагогіки в усій багатовимірності. Щоб пізнати культуру, варто відмовитися від «міфологеми лінійного прогресу». Не заперечуючи важливості наукових методів пізнання, автор свідомо апелює до можливостей і утверджує в правах міфічно-поетичний спосіб осягнення світу, який поширюється не тільки на мистецтво, а й на інші сфери буття людини.

В процесі осмислення педагогічної історії М. Богуславський охарактеризував три рівні осмислення педагогічної історії: філософський (світоглядний), до якого належать матеріалістично-детерміністичний світогляд; трансцендентальний (релігійний); синергетичне світорозуміння. Значний пізнавальний потенціал, на думку вченого, містить синергетичний підхід. В історії педагогіки він декларує такі положення: генеза педагогічного світогляду має свою внутрішню логіку, що не співпадає з зовнішніми детермінантами (тобто є самодостатнім процесом для еволюції); розвиток науково-педагогічного знання характеризується поліфонічністю (варіативністю, альтернативністю), визнанням «більшої ролі випадковості у його розвитку», первинності освітньо-виховних педагогічних ідей, які існують поза часом, над реаліями педагогічного буття; синергетика дає можливість тлумачити сутність історії педагогічних (музично-педагогічних) процесів з урахуванням в історії, здатної впливати на загальний хід педагогічної історії, розуміння ролі творчої особистості педагога в об'єктивних історично-педагогічних процесах [2, с. 37].

Отже, в рамках синергетичного підходу визначається первинність педагогічних ідей щодо педагогічного буття, важлива місія особистості (персоналії) в історично-педагогічному процесі, збільшення «ролі випадковості» у його розвитку. За таких обставин педагогічна (музично-педагогічна) історія постає як динамічний і водночас цілеспрямований та спонтанний нелінійний процес, що системно здатний акумулювати, зберігати, транслювати та використовувати педагогічний досвід як «соціокод» [2, с. 38].

Загальнонауковий рівень пізнання включає формаційний, антропологічний (розглядає історію педагогіки крізь призму людини як розвиток особистості, зокрема, увага зосереджується на історії дитинства як особливого феномена), цивілізаційний.

Останній передбачає вивчення історично-педагогічного процесу на трьох рівнях: перший – «цивілізаційна стадія», що включає базові ідеї, цінності, продуктивно-виховні механізми соціального наслідування (традиції, образи, ритуали, культура, канони тощо); другий – великі цивілізації (Західноєвропейська, Близькосхідна, Південноазійська та ін.). Вони акумулюють творчі педагогічні ідеї як об'єктивно значущі знання в «історично-педагогічній пам'яті», «животворний арсенал», до якого у різних формах звертаються локальні цивілізації [2, с. 38]. Локальні цивілізації становлять третій рівень, в їх рамках і відбувається реально освітньо-виховна діяльність. Відповідно (або суперечливо) до соціокоду, ментальності («інтонаційного словника» – Л. Й.) історично-педагогічний (музично-історичний) процес розгортається в конкретному середовищі [2, с. 39].

В історії педагогіки, в т. Ч. музичної, актуальними залишаються загальні методи пізнання: історично-структурний, конструктивно-генетичний, історично-компаративістський (порівняльно-зіставний); конкретно-наукові: аксіологічний, метод великих інноваційних циклів (вивчення освіти протягом дії одного конкретного циклу, приміром, кінець XIX – початок XX ст., 20–30-ті роки XX ст. та ін.), хвильовий метод, модернізаторський, персоналістично-біографічний, монографічний.

Найбільш відповідним у вивченні історії педагогіки є парадигмальний підхід, який передбачає вивчення внутрішньої логіки розвитку педагогічної теорії з точки зору еволюції та взаємодії різних парадигм. В історії музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики цивілізаційний та парадигмально-педагогічний підходи вперше застосувала О. Ніколаєва.

Як окрему галузь науки й одночасно невід'ємну частину історико-культурного поступу обґрунтовує історично-педагогічний процес О. Сухомлинська: «Історія педагогіки, особливо історія освіти, віддзеркалює злети і кризи історії, відображає її проблеми й тому тісно пов'язана із сьогоденням і перспективами розвитку науки, бо висвітлює минуле з позиції сьогодення» [6, с. 43]. Сучасні наукові підходи науковець структурує за такими «домінантами»: соціокультурні, культурно-антропологічні (історично-педагогічні феномени розглядаються з точки зору потенціалу людини), педагогічні (як інтерпретація навчальних, виховних, освітніх явищ та процесів крізь призму «гранично педагогізованих основ»).

Філософські основи історично-педагогічного дослідження, на думку вченої, залишаються базовими для збереження та реконструкції історії освіти і виховання. Теоретичною основою історично-педагогічних досліджень є: гегелівська діалектика, позитивізм (неопозитивізм), екзистенціалізм, постмодернізм, герменевтика, феноменологія. Проте, як зазначає О. Сухомлинська, наукова спільнота ще не готова до оволодіння цими філософськими

напрямами як методологічними засадами. Методологією може бути також історія психології, етнопедagogіка (музична етнопедagogіка) як антропологічна складова педагогічної науки. Її науковим інструментарієм стає взаємозв'язок та взаємовплив людинознавчих наук – етнографії, фольклористики (музичної фольклористики), етнопсихології, релігієзнавства [7, с. 44].

Сучасний стан історично-педагогічної науки засвідчує той факт, що в центрі наукових пошуків перебуває педагогічна персоналія, постать педагога як носія певних цінностей, що їх вона перетворює у процесі своєї діяльності в явища культури.

Дослідження феномена особистості в педагогічній (музично-педагогічній) історії потребує нових вимірів пізнання, оскільки реконструкція життєпису духовного та психологічного досвіду особистості передбачає проникнення в духовні глибини, приховані інколи не тільки для інших, а й для героя [8, с. 12].

У процесі вивчення педагогічної персоналії необхідно врахувати взаємодію предметного, соціального та духовного поля особистості; саме тому дослідник може вдаватися до інтуїтивного осягнення, припущення, дослідницьких гіпотез та оцінок.

Важливими для дослідження ролі особистості в історії педагогіки, в т. ч. музичної, є підходи: феноменологічний (передбачає вивчення суб'єктивного досвіду як основного критерію сутності людської особистості); герменевтичний (прочитання та інтерпретація історичного джерела з позиції сучасного мислення, «проникнення» в епоху, життя та спосіб мислення персоналії, відтворення найбільш сталих педагогічних смислів досліджуваної доби); синергетичний (дає можливість дослідити процес самореалізації особистості педагога, вести мову про «педагогічний дисонанс» як «різноголосся, різнозвуччя», відсутність гармонії у педагогічних реаліях і творчості педагога загалом); парадигмальний (окрім тлумачення історично-педагогічного процесу крізь призму педагогічних ідей певного наукового співтовариства, дає можливість використання «опонентського кола» наукової спільноти, яка вступає з суб'єктом педагогічної історії в наукову дискусію, що дає змогу всебічно дослідити процес народження нового знання, міжособистісне спілкування героїв наукової історії) [8]. Таким прикладом в історії української музично-педагогічної думки може слугувати наукова дискусія Ф. Колесси та С. Людкевича щодо оцінки творчості М. Лисенка, класифікації фольклорних джерел та ін.

Історія музичної педагогіки – це галузь знань, яка акумулює, фіксує та транслює творчий досвід, сформовані етичні та естетичні ідеали тієї чи іншої доби. Ієрархія наукових підходів у процесі її пізнання зумовлена змістом дисципліни. Предмет вивчення історії вітчизняної музичної педагогіки є багатокomпонентним. Він включає загальну історію (оскільки всі процеси відбуваються безпосередньо в руслі історичних подій) та історію педагогіки (адже музична педагогіка є її невід'ємною складовою). Необхідно враховувати також специфіку музичної педагогіки як педагогіки смислів, цінностей, основним змістом якої є постійні величини духовної культури людства. Мистецтво, в т. ч. музика, значно розширює коло пізнавальних можливостей людини. Поряд з раціонально-логічною, науковою сферою пізнання тут задіяні художньо-образна, а також позараціональні, позасвідомі (підсвідоме, надсвідоме) форми пізнання. Предметом пізнання є емоційно-ціннісне ставлення, а механізм засвоєння художнього досвіду – процес переживання, проживання, «привласнення» інформації. У процесі пізнання мистецтва відбувається нівелювання об'єктивного значення інформації, предметного світу, натомість активізується пошук суб'єктивного, особистісного смислу, що зумовлює необхідність пошуку нових вимірів пізнання.

І. Крип'якевич твердив, що історія – це наука і знання про духовний розвиток людства. Сучасний український філософ С. Кримський в обґрунтуванні концепції розвитку історії вказує на те, що саме від ходу історичного розвитку людської цивілізації залежить доля людства, оскільки історія є відображенням багатовимірності та безмежності людського буття: «Історія є біографією духу і звершенням суду над людством чи шляхом до спасіння...» [3, с. 241]. Їй притаманні еволюційні, революційні, прогресивні та регресивні процеси. Вона містить епохи становлення людського Духу, Свободи, однак і поневолення, рабства, нищення, формування традицій і новацій. Історія наповнена зрадою, брязкотом зброї, слізьми, а також вірою, звитягою, мужністю, жертовністю, тобто величчю людського духу та стійкості. Усе свідчить про те, що «горизонтальний вимір» не завжди спроможний відобразити чи засвідчити становлення та еволюцію людського духу, героїзму, стійкості, а разом з тим людяності й добра,

тобто абсолютних цінностей, «духовних констант людства». Вони формуються та розвиваються не стільки в лінійному напрямку – від однієї історичної формації до іншої, скільки завдяки осягненню абсолютних духовних величин людства – таких, як Віра, Любов, Істина, Добро, Краса. Основними цінностями історичного розвитку є незмінні величини, «інваріантні» складові історії, що зберігаються і збагачуються упродовж плину історії. Саме ця ціннісна вертикаль є критерієм, за яким порівнюються історичні періоди (педагогічні та музично-педагогічні парадигми). Історичний процес отримує два виміри, своєрідну систему координат: горизонталь часу і вертикаль духу. Таким чином, історія може рухатись «вперед», «назад» і «вгору» до цінностей – критеріїв, «що керують порівнянням часів» [3, с. 259].

За таких умов історія набуває рис метаісторії. Вона передбачає вивчення не того, що є минучим, змінним, а того, що зберігається і транслюється упродовж розвитку цивілізації через культурні архетипи («інваріантні структури»), найвищі цінності людського буття. Вони «утверджують людину у її прагненні до безкінечного» [3, с. 263].

Разом з інваріантними структурами стійкість в історичному часі мають етнічні утворення, політичні структури демократії, цінності загальнокультурної моралі (трійця Істини, Добра та Краси). До незмінних структур, наскрізних в історичному часі, належать і такі сюжети, як збіг, співпадіння, схожість певних «духовних епох» в історії людства («синхронічне доповнення до діахронного руху»), що визначає їх метаісторичний характер.

Ілюстрацією складної історичної драматургії в історії вітчизняної музично-педагогічної думки може слугувати творчість М. Дилецького, яку на рівні з партесними концертами та Богогласником можна вважати культурно-мистецьким феноменом, вершиною українського музичного бароко. Як твердив О. Кошиць, «Граматику мусикійську» (1670 р.) він створив у той період, коли європейська музична культура уже збагатилась творчістю Палестрини та Орlando Лассо, проте ще не народились Й.-С. Бах та Г.-Ф. Гендель. В європейській музичній творчості тоді панувала система гексакордів, поняття мажору та мінору остаточно не утвердилось, а гармонічна система була тільки в передчутті. У цей час М. Дилецький свідомо застосовує мажор та мінор, подає точні правила побудови акордів, голосоведення, чітке визначення неясної ще тоді фуґи, впритул наближається до теорії темперації, яка остаточно утвердилась в європейській музичній практиці у творчості Й. С. Баха.

Яскравого синхронного характеру набула наукова та творча діяльність українських вчених-музикологів та педагогів Б. Яворського та З. Лиська. В теоретичних працях вони порушують філософсько-естетичні, етичні, акустичні аспекти існування музики як виду мистецтва. Вчені роблять висновки, які співпадають і доповнюють вчення один одного. Проте якщо теорія ладового ритму В. Яворського після тривалого замовчування все ж визнана науковою спільною, то рукописна праця З. Лиська досі залишається малодослідженою сторінкою історії української музичної педагогіки.

Історики засвідчують закономірність, згідно з якою явища та процеси, що виявляються на первісних етапах розвитку людської спільноти, знайдуть своє продовження та будуть розвинені на його пізніх етапах у панівній формі. Особливо виразно «ранній характер майбутнього» виявляється в мистецтві, де за кожним словом стоїть праслово, за кожним образом – праобраз, в якому криється «символічне прозріння майбутнього» [3, с. 262]. Найбільш виразно воно проявляється в міфологічній формі пізнання дійсності. Міф є тут первісним зразком, позачасовою формою, праобразом буття. Одним з проявів «зустрічі минулого з прийдешнім» – це первісний синкретизм, властивий архаїчній культурі, у співставленні із сучасними інтегративними процесами в мистецькій освіті, гуманітарному середовищі загалом.

Збагачення майбутнього полягає у поверненні в минуле. Звідси – інтуїтивний потяг до музики минулих часів, в якій ми слухаємо не тільки прекрасне, а й тягнемось до Духа тих творів, де відчутна більша його присутність (прекрасне як відображення Божественного). Саме тому наші постійні пошуки та устремління до нового – зорієнтовані в минуле. Натомість у сучасній творчості музика розглядається як «високоорганізована звуковисотна стихія, спрямована в енергетичне русло сучасності». Сьогодні, як і в бутті людини, так і в музиці (за незначним винятком) відсутній Дух. Є енергетика (в кращих зразках), проте вона не осяяна Духом (Л. Лещук).

В середині XIX ст. українська громадськість, наповнена новим романтичним піднесенням, спрямувала всі зусилля на те, щоб сприйняти й оцінити культурні надбання

минулих століть. Народна творчість, яка до того часу була майже забутою, раптом піднялась як найвищий тип мистецтва. Прийшло усвідомлення, що вона забезпечить українському народові гідне місце серед інших народів. Відбувся поштовх і творчий досвід багатьох поколінь увійшов в нову свідомість, в нову культуру українців. Символом національно-мистецького відродження стала діяльність в Галичині «Руської трійці», «Перемишльської школи», в Наддніпрянській Україні – Кирило-Мефодіївського товариства, творчість М. Лисенка.

Крім осягнення інваріантних структур історії, риси мета історії проявляються нині також в актуалізації ролі «первинних колективів» та спільнот (сім'ї, громади, конфесійних об'єднань, нації), які є наскрізними, постійними структурами в розвитку історії і мають здатність до відновлення («реставрації»). Важко переоцінити роль сім'ї, родини, традиційних народних цінностей у становленні особистості людини. Сьогодні актуалізується роль сім'ї, причому не тільки горизонталь стосунків у межах одного-двох поколінь, а й вертикаль духовного досвіду, здобутого та збереженого родиною упродовж багатьох поколінь. Об'єктом української музично-педагогічної історії як мета історії постає феномен династій – творчих, наукових, педагогічних, зі сплетіння яких творилась українська духовна культура ХІХ–ХХ ст.

Внутрішнім призначенням будь-якого історичного (історично-педагогічного) процесу як мета історії є людяність. Незмінні структури входять у розвиток особистості та визначають її. Відбувається відображення історії в долі людини, згортання історії в долю особистості. За таких умов історія постає як «хроноструктура» людської долі, пасіонарний процес розвитку людської особистості та здійснення її покликань [3, с. 267].

Таким чином, метаісторичний підхід розширює можливості традиційної методології і значно поглиблює виміри пізнання, дає можливість трактувати хід історичного (історично-педагогічного, музично-педагогічного) розвитку як становлення особистості, що є смислом історії. Він втілює філософський рівень пізнання, який поєднує аксіологічний, антропологічний, культурологічний, синергетичний підходи, а також передбачає застосування методів компаративістики, «педагогічної» та «творчої» біографій, «духовної вертикалі», нової ціннісної системи координат в осягненні музично-педагогічного досвіду минулого.

Стаття не вичерпує всіх аспектів висвітлення метаісторичного підходу в процесі вивчення розвитку вітчизняної музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики. Окремого дослідження потребує вивчення національно-ментальних основ української музичної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адищев В. И. Методология изучения истории отечественного музыкального образования / В. И. Адищев // Искусство и образование. – 2006. – № 3. – С. 40–51; № 6. – С. 21–33.
2. Богуславський М. Структура сучасного історично-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–40.
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
4. Овчинников А. В. О научных подходах к изучению истории просвещения / А. В. Овчинников // Педагогика. – 2001. – № 2. – С. 66–70.
5. Проців Л. Історія музичної педагогіки в Україні: навчальний посібник / Л. Проців. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 230 с.
6. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 39–43.
7. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історично-педагогічної науки в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 41–45.
8. Сухомлинська О. Персоналія в історично-педагогічному дискурсі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 10–15.
9. Ямбург Е. А. Контуры культурно-исторической педагогики / Е. А. Ямбург // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 3–10.